

TEMUR TUZIKLARI - DASTURAMAL SIFATIDA

Saidaxon Amirxonzoda

*Toshkent shahar Uch-tepa tumani
287-sonli maktab 7-"A"sinf o'quvchisi*

Annotatsiya: ushbu maqolada Sohibqiron Amir Temurning eng kuchli va hozirgi kungacha ham o'qib, ham unga amal qilib kelinayotgan "Temur tuzuklari" asari va undagi ayrim asosiy tafsilotlar haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Amir Temur, "Temur tuzuklari", ulkan imperiya, vazirlar, amirlar va h.k.

Amir Temur hayotlik davridayoq uning harbiy san'ati va davlat boshqarish uslubiga bag'ishlangan maxsus asar yaratilib, u "**Temur tuzuklari**" nomi osstida shuhrat topadi. Unda davlatni boshqarishda kimlarga tayanish, toj-u taxt egalari faoliyatining tartibi-tutumi va vazifalari, vazir va qo'shin boshliqlarini tayyinlash tartiblari belgilab berilgan.

"**Temur tuzuklari**" Amir Temurning harbiy va siyosiy faoliyatidan ma'lumot beruvchi tarixiy asar. "Tuzuki Temuriy" ("Temur tuzuklari"), "Malfuzoti Temuriy" ("Temurning aytganlari") va "Voqeoti Temuriy" ("Temurning boshidan kechirganlari") nomlari bilan atalmish asar e'tiboriga molik tarixiy manbalar jumlasidan. "E'tiborga molik" deganimizning boisi shuki, uning nusxalari ko'p tarqalgan. "Temur Tuzuklari" ni bugun jahonning ko'pgina mamlakatlarida, masalan, Mustaqill davlatlar hamdo'stligi, Angliya, Fransiya, AQSH, Finlyandiya, Daniya, Eron, Hindiston, Turkiya, Misr, Yaman kuyubxonalaridan toppish mumkin. Asarda fan uchun muhim ma'lumot va faktlar ko'p.

Birinchi misol - asarda aytilishicha, davlat asosini o'n ikki toifa:

- 1) sayyidlar, ulamo, mashoyix, fozil kishilar;
- 2) ishbilarmon, donishmand odamlar;
- 3) xudojo'y, tarkidunyo qilgan kishilar;
- 4) no'yonlar, amirlar, mingboshilar, ya'ni harbiy kishilar;
- 5) sipoh va raiyat;
- 6) maxsus ishonchli kishilar;
- 7) vazirlar, sarkotiblar;
- 8) hakimlar, tabiblar, munajjimlar, muhandislar;
- 9) tafsir va hadis olimlari;
- 10) ahli hunar va san' atchilar;
- 11) so'fiylar;

12) savdogar va sayyohlar tashkil etadi. Uning taqdirini esa uch narsa; podshoh, xazina va askar hal qiladi.

Ikkinchi misol- qo'shin, asosan, o'n, yuz, ming va tumanga bo'lingan, o'n kishilik harbiy bo'linma tepasida turgan boshliq- o'nboshi, yuz kishilik qismning boshlig'i-yuzboshi, ming kishilik qo'shin yetakchisi- mingboshi, tuman bo'shlig'I no'yon, deb atalgan. Asarda ularning haq-huquqlari, oylik maoshi ham aniq ko'rsatilgan. Masalan, oddiy sipohiy mingan bahosi barobarida, bahodirlar 2-4 ot barobarida, o'nboshi qaramog'idagi askarga nisbatan ikki barobar ko'p, yuzboshi o'n boshidan ikki barobar ortiq maosh olishgan. Mingboshilarning maoshi esa yuzboshinikida uch barobar ortiq bo'lgan.

Uchinchi misol- Amir Temur o'zining ulkan imperiyasini uluslarga bo'lib idora qildi. ulusga bo'lindi. Temurning to'ng'ich o'g'li Mihammad Jahongirga bir viloyat bilan 12ming kishilik qo'shin, ikkinchi o'g'li Umar Shayxga Fors viloyati va 10 ming askar, uchinchi o'g'li Mironshohga Ozarbayjon, Iroq va Armaniston bilan 9 ming kishilik qo'shin, kenja o'g'li Shohruxga Xuroson, Jurjon, Mozandaron, Seiston bilan 7 ming askar berildi. Lekin Mozandaron, Seiston bilan 7 ming askar berildi. Lekin uluslar garchand markaziy hukumatga itoat etsalar-da, ma'lum mustaqillikka ega edilar. Ulus hukmdorlarining alohida davlat apparati, ustaqil qo'shini bo'lib, ularning markaziy hukumatgatorligi xirojning bir qismini Samarqandga yuborib turish va oliy hukmdor harbiy yurishlar uyushtirganda o'z qo'shini bilan qatnashish yoki oliy hukmdor talab qilganda, askar yuborib turishdan iborat edi.

To'rtinchi misol - "Tuzuklar"da vazirlar, amirlar va voliyalar haqida ham muhim ma'lumotlar keltirilgan. Masalan, Temur davlatini yetti nafar vazir: 1) mamlakat va raiyat ishlari vaziri (bosh vazir); 2) vaziri sipoh, ya'ni harbiy ishlar vaziri; 4) saltanatning kirim-chiqim ishlarini boshqaruvchi vazir, ya'ni moliya vaziri; 5,6, 7) sarhad (chegara) viloyatlarining ishlarini nazorat etib turuvchi vazirlar. "Vazirlar-saltanat ustunlaridir - deyiladi "Tuzuklar"da... Ular mamlakat obodonchiligini, raiyatning tinchligini, sipohlarning birligini, xazina boyligini doimo ko'zda tutadilar. Davlat, saltanat ishlarini yuzaga chiqarishda kamchilikka yo'l qo'ymaydilar. Saltanatga zararli narsalarni qaytarishda mol-u jonini ayamaydilar".

Amirlar haqidagi ma'lumotlar ham diqqatga sazovor. "Tuzuklar"da keltirilgan ma'lumotlarga qaraganda, amirlar, asosan, harbiy kishilar bo'lishgan va Amir Temurga tobe bo'lgan qirq aymoqdan o'n ikkitasi: barlos, arg'in, jaloir, tulkichi, do'ldoy, mo'g'ul, suldus, to'g'oy, qipchoq, arlot, totor va tarxonlar ichidan saylab olingan. Amirlik rutbasi Amir Temur faoliyatining dastlabki paytlarida u bilan birga bo'lgan 313 kishiga berilgan. Bulardan yuztasi - o'nboshi, yuztasi - yuzboshi, yuztasi - mingboshi, to'rttasi - beklarbegi, bittasi amir ul - umaro (amirlar amiri: bosh amir) bo'lgan. Qolgan sakkiz mansab, fikrimizcha, saroy xizmatida bo'lgan mansabdorlardan ba'zi birlariga berilgan bo'lishi kerak. Bulardan boshqa yana o'n ikki kishiga birinchi, ikkinchi... o'n birinchi, o'n ikkinchi darajali amir, degan unvon berilgan. O'n ikkinchi darajali amir odatda amir ul-amorining noibi hisoblangan. O'n ikki amirning har biriga bittadan bayroq, nog'ora, tuman - 10 000 kishilik qo'shin, tug' va chortug', to'rt nafar beklarbergining har biriga bittadan bayroq, nog'ora, chortug' va burg'u berilgan.

“Tuzuklar”da vazirlar, amirlar va hokimlarga beriladigan in’omalar haqida ham so’z ketadi. Masalan, qaysi bir amir biron qo’shinni yengsa yoki mamlakatni olsa, uni uch narsa; 1) tug’, nog’ora va bahodirlik martabasi; 2) dablat kengashlariga bemalol kirish huquqi; 3) biron sarhadning noibligi bilan siylaganlar.

Yana “Temur tuzuklari”da tilga olingan ikkita masala ustida qisqa tarzda to’xtab o’taman:

1.Asarda “turk-tojik” degan iborani ikki-uch yerda, birinchi maqolada ham, ikkinchi maqolada ham uchratdim. Bunda Temur va temuriylar davlatiga qarashli turkiy xalqlar bilan yonma-yon tojiklar ham istiqomat qilganliklari, ular ham bu davlatning ijtimoiy-siyosiy hayotida ro’l o’ynaydi.

2.Yana bir ikki joyda, xususan, Amir Temur faoliyatining dastlabki davri bilan bog’liq voqealar bayonida, “o’zbeklar”, “o’zbeklar jamoasi” degan atama va iboralar uchraydi. “Tuzuklar”da aytilishicha, ular o’shavaqtlarda ham Movarounnahrda istiqomat qilganlar, mahalliy aholiga jabr-sitam o’tkazganlar va go’yoki, Temur ular bilan kurashgan. Bu yerda, chamasi, bir vaqtlar, aniqrog’i, Botuxon zamonida (1227-1255), 1251-yildan boshlab, Chig’atoy ulusining g’arbiy qismi (Movarounnahr) Oltin O’rdaning harbiy-siyosiy ta’siri ostiga tushib qolgan kezlarda, Dashti qipchoqdan shu o’lkaga ko’chib kelib qolgan urug’lar va qabilalar xususida gap borayotganga o’xshaydi. Rashididdinning (XIII asr) “Jome ut-tavorix” hamda O’tamish hojining “Chingiznoma” (XVI asr boshida) asarida bu haqda ishonchli ma’lumotlar bor. Ma’lumki Dashti Qipchoq aholisi, aniqrog’i, uning Oq O’rda va shaybon ulusida istiqomat qilgan qismini XIV-XV asrlarda yozilgan tarixiy asarlarda “o’zbek” nomi bilan atalgan. Bundan o’zbeklar XIV-XV asrlarda paydo bo’lgan xalq ekan, degan fikr hayolga bormaslik kerak. O’zbeklar ham, O’rta Osiyodagi boshqa xalqlar singari qadimiy xalq. Ular ham baqtiriyaliklar, so’g’diylar, shoshliklar, xorazmliklar hamda parkanaliklar avlodi hisoblanadilar, Irkin boshqa xalqlarda ham bo’lgani kabi, faat ularning (o’zbeklarning) nomi keyinroq paydo bo’lgan. Bu- hayotiy haqiqat. Odatda, xalqning tarixi nomidan birmuncha oldin yuradi. Buni mutaxassis olimlar yaxshi biladilar. Yoki bu gaplar - “o’zbeklar”, “o’zbeklar jamoasi” degan gaplar – asar fors tiliga tarjima qilingan paytda yuqorida nomi zikr etilgan Shohjahonning ko’rsatmasi bilan qo’shib qo’yilgan bo’lishi ham mumkin, chunki boburiylarning shaybon, shaybon avlodi va ko’chmanchi o’zbeklarga munosabati bizga yaxshi ma’lum.

Asarning o’zbekcha tarjimasi dastlab 1967-yili “Guliston” jurnali sahifasida Sog’uniy (1885-1976) tarafidan bajarilgandi. Ushbu tarjima, tarjimonning o’z so’ziga qaraganda O’rta Osiyo va Qozog’iston musulmonlari bosh idorasining kutubxonasida saqlanayotgan nusxa asosida amalga oshirilgan.

Shunday qilib “Temur tuzuklari” aynan Amir Temurning qanday qay holatda jang olib borishi haqidagi asardir. Bu asar haqida ko’okina ma’lumotlar aytishim mumkin chunki juda ham ko’p ma’lumotlar bor! Har bir asarning o’ziga yarasha sababi bo’ladi. Barchamiz bilganimizdek, Amir Temurga jang qilish borasida yetadigani chiqmagan!!! Qisqa qilib aytganda, “Temur Tuzuklari” Amir Temurga bog’lab turuvchi asardir.

Bunday asarlarni o'qib xattoki zerikmaymiz sababi bunday asarni o'qib kishi to'ymaydi, qiziqganidan ham o'qiyveradi... Sohibqiron Amir Temurning davlatni boshqarish va harbiy sohada o'ziga xos usul yaratib, shu asosda barpo qilgan davlati bilan dunyoni lol qoldiradi!!!

Amir Temurning "Davlat ishlarining to'qqiz ulushini kengash, tadbir va mashvarat, qolgan bir ulushini amalga oshirdim, "**Kuch-adolatdadur**" degan so'zlarini uning mamlakti aql-zakovat va adolat bilan bsohqarganligidan guvohlik beradi!

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston tarixi "SHARQ" NASHRIYOT-MATBAA AKSIYADORLIK KOMPANIYASI BOSH TAHRIRIYATI TOSHKENT-2017
2. O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi "Fan" nashriyoti davlat korxonasi Toshkent-2019

